

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԱՅՅԵԼՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ԱՌԹԻՒ

ՌՈՒՍ ՕՐԹՈՏՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻՒՆ

Այսօր, երբ հեռաւոր դարերու մշտնջին մէջ կարսուած է Բիւզանդական կայսրութեան փառքը, զժուար կը պատկերացնենք մեր միտքին մէջ մեր պատմութեան այն օրերը, երբ Հայոց հաւատադիրը սերտօրէն կապուած էր Բիւզանդիոնի: Արշակունեաց թագի անկումէն ետք, Պարսկական ճշմարտեւրուն զիմաց՝ Բիւզանդիոնն էր Հայոց նախարարներուն յոյսը: Արարական առաջին բանականներուն զիմաց՝ Բիւզանդիոնն էր միակ կարելի զինակիցը: Միւս կողմէ, խաղաղութեան և բարդաւաճութեան օրերուն, Բիւզանդիոնն էր զարձեւող մեղ կրօնի և ձուլել փորձող զրացի կայսրութիւնը: Սակայն, հակառակ մեր կողմէ կատարուած բազմաթիւ զիմամներուն, հակառակ Հայ գօրքի կատարած մեծ գերին Բիւզանդիոնի բանակին մէջ, հակառակ այլ գահին վրայ բազմող երկու տասնեակ կայսրերու հայկական ծագումին, հակառակ յունական մշակոյթի և մաքի հակայական ազդեցութեան մեր մատենագրութեան վրայ, բիւզանդական ներկայութիւնը եղած է ճշիւ, հեղձուցիչ ըլլալու չափ երբեմն: Որովհետեւ ամէն անգամ որ Պարսիկին կամ Արաբին դէմ զիմամ ենք քրիստոնեայ այս պետութեան օգնութեան, միշտ ներկայացուած է մեզի զիմամներու ցուցակ մը, որով պահանջած են մեզմէ ուրանալ մեր եկեղեցիին ինքնութիւնը և մանկ Թրթոտոքս եկեղեցիի մականին տակ: Առանց որեւէ տատանումի սակայն, Հայեր մերժած են ծախել իրենց անկախութիւնը: Յանձնած են նոյնիսկ Անին, սակայն մերժած են «անցանկել ընդ դեռն աղատ», նախընտրած են ծոխի բաց չկտրել:

Դաւանական պայքարը, ծանօթ իրրեւ հակաքաղկեդոնական պայքար, զոր Հայ եկեղեցին մղած է հինգերորդէն տասնչորրորդ դար, Բիւզանդիոնի ամենազօր եկեղեցիին դէմ՝ մեր եկեղեցւոյ ինքնավարութենէն աւելի, անոր հօգիի և մաքի անկախութիւնը, այլ խօսքով՝ ազգային զիմակցութիւնը, հայկականութիւնը պահելու պայքար մը եղած է:

Ութհարիւրամեակի առիթով, երբ անգամ մը եւս կարգացինք Ներսէս Ծնորհալիի թղթակցութիւնը Յունաց հեա և անոր կցուած «Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ» պատկանելի Թուղթը՝ ներկայացուած «Մանուէլի Ալեքսի

մեծի պատասխանատուի», զգացինք Մեծ Եկեղեցականի պաշտպանության սճին և՛ ալիք ալիք հոսող բացատրութիւններուն ևսին հիմնական մտահոգութիւնը մեր Եկեղեցիին՝ հասկնելու քրիստոնէական մեծ կայսրութեան թէ դաւանական տարբերութիւնները, ծիսական առանձնայատկութիւնները և տօնական մտանդութիւնները չեն հետացներ մեզ այնքան մը ուղղափառութեան ճամբէն որ նուազ քրիստոնեայ նկատուինք, այլ թէ մեր սամբոյժական յարումը Գրիգոր Լուսաւորչի, Աթանասի և Կիւրղի բանաձեւերուն, շատ մօտ կը պահէ մեզ Օրթոտոքսութեան և հետեւաբար կ'ընէ մեզ բնական զինակիցները Բիւզանդիոնին՝ Խաչի պաշտպանութեան ճակատին վրայ: Ծնորհալի Փաղթերու ետին զգալի է ցար հայրապետին որ իր երկրի սահմաններուն վրայ կուտակուած Մամլուքներու սպառնալիքը կը ահսնէ և՛ յուսահատական փորձ մը կ'ընէ հասկնելու Բիւզանդիոնի թէ քրիստոնէութեան դէմ ցցուող նոր վտանգին զիմաց՝ ինքնապաշտպանութիւն է բաժանումը դաւանական պարտականքով:

Դարերով այս եղած է մեր ցար Բիւզանդիոնի հետ, ուր չենք ուզած ծախել մեր հոգին կապածելի պաշտպանութեան մը խոտաւմով:

Չկայ այսօր Օրթոտոքսութեան մեծ Բիւզանդիոնը: Սելճուպեան բանակներու հեղեղին դիմաց՝ Անիէն մինչև Կոստանդնուպոլիս՝ աւերակ են մանքերն ու եկեղեցիները, մելամուղձոտ յիշատակներ են միաբի և գրչի մեծ մայրաքաղաքները, քրիստոնէական քաղաքակրթութեան՝ բեկորները թանգարանային արժէքներ են միայն, և յուէտ ջնջուած են հասարակաց սահմանները Բիւզանդական կայսրութեան և Հայկական թաղաւորութեան:

Սակայն մեր Եկեղեցիին յարաբերութիւնը Օրթոտոքսութեան հետ չէ՛ քայքայուած: Այսօր, Օրթոտոքսութեան մեծ երկիրը Ռուսիան է, ու մեր հայրենիքի սահմանները անոր հետ բարեկամութեան զիւծ մը կ'երկարեն մեր և Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցիին միջև:

Աշխարհագրական տեղափոխութիւն մը չէ՛ միայն տարբերութիւնը Օրթոտոքսութեան երէկուան և այսօրուան մայրաքաղաքներուն՝ Կոստանդնուպոլսոյ և Մոսկուայի միջև: Մենք զգացինք այդ տարբերութիւնը Ն. Ս. Օժութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա. Վեհափառ Կաթողիկոսի և իր չքախումբի աշցելութեան ստիթով՝ Ռուս Պապոսլու Եկեղեցիին և անոր Պատրիարք Բիւզնին:

Յուլիոսի 16էն 25, Հայ Եկեղեցւոյ նախարարութեան աշցելութիւնը Ռուս Եկեղեցիին, պաշտօնական առաջին աշցելութիւնն էր, զոր Հայոց Հայրապետը, ընկերակցութեամբ Երուսաղէմի Առաքելական Աթոսի Պատրիարքին, Երեւանի և Ռուսոստանի Կաթողիկոսական Պատաւիրակներուն, Հարաւային և Հիւսիսային Ամերիկայի Արեւմտեան թեմի Առաջնորդներուն և չքախումբին, կու տար Համայն Ռուսիոյ Պատրիարքութեան, Ռուս Օրթոտոքս մեծ Եկեղեցիին:

Պաշտօնական այս այցելութեան ընթացքին ոչինչ կը յիշեցնէր մութ այն օրերը, երբ Սահակ Զորավարեցին աղաչական նամակ կը տանէր Արար ամիրայետին, կամ Պետրոս Գետադարձ Կաթողիկոս բիւզանդացիներու օգնութիւնը մուրալու կ'երթար, և կամ Ներսէս Աշտարակեցի Կաթողիկոս ափ կ'անէր Զարին դուռը՝ իր ճշնուած և ազատամենչ ժողովուրդին տառապանքին թեթեւացումը խնդրելու, և կամ Վարժապետեան Ներսէս Պատրիարք կը վազէր Նիքոյա մեծ դռքսին մօտ, Սան Սթեֆանոյի մէջ՝ բարեկարգութիւն ապահովելու թրքական լուծին տակ հեծող Հայութեան համար։ Անցած էին այն օրերը։ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը կ'երթար իրբեւ պետը իր Եկեղեցիին և ժողովուրդին, ողջոյնի և քրիստոնէական սիրոյ իր խօսքը բսելու իր եղբօր՝ Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ հոգեւոր պետին։ Իր հայրենիքէն, կաթողիկոսական իր Աթոռէն, իր ժողովուրդի հաւատաւոր սիրալէն՝ Վահագնաւ Հայրապետը կը տանէր Ռուս մեծ Եկեղեցիին խաղաղութեան ոտ մը քաղուած վերածնած ու ծաղկած Հայոց հայրենիքէն, իր ապահով և ստեղծագործ կեանքը վերադառած ժողովուրդէն, իր դարաւոր Եկեղեցիէն։

Առիթը ինքնին պերճախօս էր. Ս. Սերգեյի տօնը։ Թաթարներու գէժ մղուած պատերազմի և ապահովուած յաղթանակի ներշնչող ոգին և մղիչ ոյժը. Ռուս Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ ազգային նկարագրի մարմնացումը. զինուորական պայքարի դաշտին վրայ՝ հոգեկան ներշնչումը, հայրենասիրութեան ոգին։ Եկեղեցականը՝ իր ժողովուրդի մղած ազատագրական պայքարի առաջին գիծին վրայ։ Հերոս Սուրբը։

Զակորսքի մէջ, Ս. Սերգեյի աճիւններուն դիմաց կատարուած եկեղեցական արարողութեան ամբողջ տեւողութեան, տասնեակ հազարաւոր բաղմութեան ջերմեանդ բարեպաշտութիւնը անխուսափելիօրէն տարաւ մեր երեսակայութիւնը հին այն օրերուն, երբ մեր ժողովուրդը իր ծոցին մէջ կը պահէր Դևանդեանց մասունքները և ուխտի կ'երթար անոնց՝ ազգային զգացումի նոյն ջերմեանդութեամբ։

Դարերու ընթացքին, երբ հաւատքը կը խմորէ ժողովուրդի մը զգացական կեանքը, կու տայ անոր ընտրեալ և բացառուող ժողովուրդ մը ըլլալու գիտակցութիւն, կը զինէ զայն մարտիրոսանալու վճռակամութեամբ, խաչի նշանով կ'առաջնորդէ անոր բանակները, դժբախտութեան օրերուն՝ անխորտակ կը պահէ վերածնելու անոր յոյսը, և վերջապէս, կը լուսաւորէ անոր միտքն ու հոգին գրականութեան և արուեստի ստեղծագործ ճամբաներու երկայնքին. այդ հաւատքը կ'ըլլայ Եկեղեցի, և այդ Եկեղեցին՝ ազգային ոգեկանութիւն։

Մեր Եկեղեցիի պարագային, դժուար է սահմանել և բաժնել ազգայինը կրօնականէն. գրեթէ անկարելի է ըսել թէ ո՞ւր կը սկսի կրօնական զգացումը, ո՞ւր կը վերջանայ ազգային ոգին, թէ Ս. Մեսրոպի մղիչ ոյժը ո՞ր չափով մտահոգութիւնն էր ապահո-

վելու լեզուական անկախութիւնը իր ժողովուրդի գրականութեան եւ արուեստին եւ ո՞ր չափով՝ տարածումը Աստուածաշունչին: Ուրովհետեւ, առաջին իսկ օրէն, Հայ հոգիին մէջ քրիստոնէական հաւատքը նոյնացած է ազգային զգացումին հետ, եւ մին միւսով ամբողջացած՝ հայկական նկարագրով դրոշմած են մեր Եկեղեցին եւ քրիստոնէական շունչով օծած՝ մեր ժողովուրդը: Ինչ որ կը լեցնէ մեր սրտերը արդար հպարտութեամբ իրրեւ ազգային ժառանգութիւն, եկած մեզի մեր անցեալէն՝ որպէս նկարագրողուած ձեռագիր կամ կոթողական տաճար, նրբահիւս խաչքար կամ նարեկաշունչ մատենան, կամ մեղեդիական երգ, ծլած է ու ծաղկած մեր Եկեղեցիի անդամտանէն ներս, իրրեւ սրբազան արուեստ մեր ժողովուրդէն՝ մեր ժողովուրդին մատուցուած:

Ուշագրաւ նմանութեամբ մը, Ռուս Եկեղեցիին եւ իր ժողովուրդին մէջ զգացինք նոյն միաձուլումը ազգայինին եւ կրօնականին: Ինչ որ ցոյց տրուեցաւ մեզի իրրեւ ուսական նկարչութիւն, սրմանկարչութիւն, ճարտարապետութիւն, տեսանք զայն թանգարանի վերածուած Եկեղեցիի ձեռով կամ սրբանկարի դրոշմներով: Աւելին՝ Ռուս ժողովուրդի բարեպաշտութեան եւ ամէն հալածանքի եւ ճնշումի դիմացած եւ վերածնած հաւատքին մէջ նըշմարեցինք անսպառ սէրը՝ ուսական սիրտը կապող իր ազգային Եկեղեցիին: Եւ հիացանք այն զանձերուն դիմաց, զորս Ռուս Եկեղեցին կրցած էր հանել Ռուս ժողովուրդի անսպառ հանքէն:

Առաջին անգամն էր մեր պատմութեան մէջ, որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան դիմաց, Օրթոտոքս մեծ Եկեղեցի մը կը բանար ազգային իր զանձերը, փոխանակ բանալու զաւանական տարակարծութիւններու, ամբաստանութիւններու եւ հակա—ամբաստանութիւններու հին տոմարները: Առաջին անգամն էր որ Ռուս Եկեղեցին կը ծառայէր ինչ որ ունէր ամենէն թանկագին՝ իր ժողովուրդին Եկեղեցին ըլլալու իր հպարտութիւնը, նոյնպիսի հպարտութեամբ լեցուն Հայ հոգեւորականութեան դիմաց, ստեղծելով փոխադարձ յարգանքի զգացում մը եւ խօսակցութեան հասարակաց լեզու մը:

Այսպէս կ'ուզենք հասկնալ մենք էջումենիդմը: Փոխադարձ զիջումներով եւ ուրացումներով երազուած միութեան մը անիրական սպասումէն աւելի՝ զիրար աւելի մօտէն եւ խորապէս ճանշնալու, բայց մանաւանդ գնահատելու ճիգ: Անցեալին կը պատկանին քարոզչական արշաւները, «դարձի բերելու» եւ որսալու ունայն փորձերը, իրարու հետ վիճարանելու եւ դիմացինը համոզելու սրնամտութիւնները: Իւրաքանչիւր Եկեղեցի, մանաւանդ ազգային հին եկեղեցիները, իրենց հաւատքի գանձով, մարտիրոսութեան պատկով եւ դարաւոր աւանդութեամբ, կենդանի վիկաներն են Քրիստոսի եւ ամուր վէմը՝ քրիստոնէութեան: Էջումենիդմի դրական բարիքը հաւաքելն է քրիստոնէական ոյժերը անկեղծ եւ անշահախնդիր գործակցութեան մը մէջ, մեր հաւատքին սպառնացող եւ անոր արմատներուն տապար զարնող քարոզչութիւններուն եւ

այժմերուն գիմաց։ Դստանանքիւ եւ վարդապետութեան փախուստ-
թիւնները չէ՛ն որ կրնան ստեղծել նման դարձակցութիւն մը, այլ
դիրքերու եւ վերաբերմունքի բարեացական վերազնահատում մը,
որով եկեղեցիներու յարաբերութիւններուն մէջ չեղար անգամախ-
ուէր եկեղեցական աւանդութիւնները իրարմէ տարբերող եւ իրա-
րու հակադրող հաւատամքներէն՝ դուրելու համար խրաքանչիւր
եկեղեցին փառասիրող իրագործումներուն, մանաւանդ ողիին վր-
բայ։ Ի վերջոյ հաւատքը իմացական ճշմարտութիւններու դրու-
թիւն մը կամ իմաստասիրական հասկացողութիւն մը չի՛ կրնար
ըլլալ։ ան ներքին ապրում մըն է, հոգեկան փորձառութիւն մը, ու-
րով հոգին կը բացուի Սասունոյ ներկայութեան՝ մարդուն մէջ.
Քրիստոսով իրագործուած փրկութիւնը մտքի լուստօրում մը ըլ-
լալէ աւելի, հոգիի կրակ մըն է, զոր սէր կը կոչենք։ Մեզքի գի-
տակցութիւնը եւ դարձը, ներումի ձեւով տրուած աստուածային
չնորճ մըն է՝ մարդոց բաշխուած։ Իսկ խաչի ճամբան՝ արիւնտաղ
ծունկերու վերելքն է գէպի յարութեան կեանքի լոյսը։

Արեւելքի մէջ, բոլոր եկեղեցիները անցած են նահատակու-
թեան կրակէն եւ իրենց ձեռքերուն ու ոտքերուն վրայ կը պահեն
տակաւին խաչելութեան վէրքերը։ Երական էքիմենիզմը, թեւա-
դրուած քրիստոնէական գաղցումէ, պիտի ըլլար ա՛ն, որ չափեղէ
եւք տառապանքին խորութիւնը այլ եկեղեցիներուն, միայնէր ա-
նոնց իր ալ հանցն ու գինին, ամբողջ մարդկութեան փրկութեան
համար պառաւրդուող նո՛յն Քրիստոսի Արեւան մէջ։

Պիտի գոյ երջանիկ օր մը, երբ եղբայրական սիրով գերար
հասկցած, իրարու անսակարկ գործակցութեան մը ձեռք երկա-
քած, հանդուրժող ողիով գերար դնահատող եւ իրարու նկատմամբ
յարդալիր եկեղեցիները պարզեն հոգեկամայլ անսարանը հոգիով
միացած ամբողջութեան մը՝ մի՛, սուրբ, քնդհանրական եւ առա-
քելական եկեղեցին Քրիստոսի։